Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 9/4 Spring 2014, p. 187-205, ANKARA-TURKEY

XVI. YÜZYILDA ÇILDIR EYALETİ AHISKA SANCAĞI'NIN UDE NAHİYESİ*

*Shota BEKADZE***

ÖZET

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Birleşmiş Milletler kapsamında sürgün olunmuş halkların tarihi, etnografyası, dili ve kültürlerinin öğrenilmesine önem verilmiştir. II. Dünya Savaşı sonlarında, 14 Kasım 1944 tarihinde amansız ve gaddar Sovyet rejimi tarafından Gürcistan'ın Samtskhe-Javakheti Bölgesi'nden Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün olunan Ahıska veya Meskheti Türkleri olarak bilinen Müslüman halk da Birleşmiş Milletler kapsamında önem verilenler içerisinde yer almaktadır.

Sovyetler dağılana kadar isimleri bile anılmayan Ahıskalılar hakkında çok sayıda makaleler yazılsa da Osmanlı tahrir defterlerine dayanan hiçbir yazıya rastlanmamaktadır. Bu makalede, Osmanlı'nın düzenlediği 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri'ndeki kayıtlardan yaralanarak Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi'nin sosyal-ekonomik yapısının ve nahiye onomastiğinin tahlili yapılmış ve değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda 1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri kayıtlarına dayanarak Ahıska Sancağı'nın İdari Taksimatı verildikten sonra Ude Şehri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Tahrir Defteri'ndeki Ude Nahiyesi ile ilgili kısmı günümüz Türkçesine çevrilmiş ve nahiye onomastiği, sosyal ve ekonomik durumunun tahlil ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Nahiye merkezi Ude'nin tarihi milat öncesine dayanmakta olup ilk adı "Udiveli" olmuştur. Ude, Ahıska Sancağı'nda Ahıska'dan sonra en önemli kültür merkezlerinden idi. Ude 41° 34' 26'' Kuzey 43° 15' 22'' Doğu meridiyenleri arasında yer almaktadır. Ude ve çevresi, 1828-1829 Rus-Türk Savaşı sonucu Edirne Antlaşması'na göre Ruslara tazminat olarak verilen bölgelerden olup, günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti Samtskhe-Javakheti Bölgesi'nin Adigün Belediyesi'ne bağlı bulunmaktadır.

Osmanlılar tarafından düzenlenen 1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri onomastik için değerli bir hazinedir. Ude Nahiyesi'ndeki antroponimlerin Türk, Gürcü, Fars, Arap, İbrani, Rum-Yunan menşeli olduğu tespit edilmiştir. 1595 senesinde Ude Nahiyesi'nin toplam nüfusu 5786 kişi olmuştur.

---

*__Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.__

** Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Y.Lisans Öğrencisi, El-mek: ahiskali86@hotmail.com

Ude Nahiyesi'nde ekonomi, tarım ve hayvancılık ağırlıklı idi. Bölgede meyvecilik, bostancılık olduğu gibi küçük işletmeler de vardı.

Ude Nahiyesi'nde 1595 yılında bir Kale Rabat, 55 köy, beş mezra, dört çayır, yedi mahalle, bir çiftlik ve bir yayla vardı. Tahrir defterinde Tlil Yaylası ve Hasiye Çayırı coğrafi birim olarak ayrıca vergilendirilmiş ve kaydedilmiştir.

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin taşrasını oluşturan yerleşim birimlerinden biri olan Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi gibi araştırılmalar Osmanlı taşra idaresini çeşitli yönleri ile aydınlatacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Çıldır Eyaleti, Ahıska Sancağı, Ude Nahiyesi, Gürcistan Cumhuriyeti.

THE UDE REGION OF AHISKA SANCAK[1] OF CHILDIR PROVINCE IN THE XVI CENTURY

ABSTRACT

After the collapse of the Soviet Union, a great attention was given to the study of the history, ethnography, language and culture of the deported nations within the scope of United Nations. After the end of the World War II on November 14, 1944, the deported Muslim nations known as Ahiska or Meskhetian Turks were exiled to the central Asia and Kazakhstan by the brutal Soviet Union regime from the Samtskhe-Javakheti region of Georgia and they got attention within the scope of United Nations.

The name of Ahiska nation was not even mentioned until the collapse of the Soviet Union and there are so many articles written about them, but there isn't any article based on Ottoman's State Recordings. In this article we analysed and evaluated the socio-economic structure and onomastics of Ahiska Sanjak of Ude region according the Ottoman State Recordings dated 1595 that was named "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan".

After giving information about the administration division of Ahiska Sanjak based on the State Recordings "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" dated 1595, we gave short information about the city of Ude. We translated the part of the State Recordings concerning the region of Ude into modern Turkish and the onomastics, socio-economic situation of the region was analyzed and evaluated.

The history of Ude that was the centre of the region goes back to B.C. and its first name was "Udivel". After Ahiska, Ude was the second most important cultural centre in Ahiska Sanjak. Ude is located between 41° 34' 26 north and 43° 15' 22 east meridian. Ude and its surroundings was one of the region given to Russia as reparations according to the Edirne Treaty after Russian-Turkish war result in 1828-1829 and today it is situated inside the Adigeni municipality of Samtskhe-Javakheti region of the republic of Georgia.

[1]Sanjaks were an administration divisions of Ottoman Empire

The State Recordings "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" dated 1595 written by Ottomans is a valuable treasure from the point of onomastics. The anthroponymies of Ude region comes from Turkish, Georgian, Persian, Jewish, Roman-Greece words. The total population in Ude region in 1595 was 5.786.

The economy of Ude province was based on agriculture and livestock. Besides truck farming and orcharding, there were also small businesses.

In 1595 there were: One Castle, 55 villages, 5 hamlets, 4 meadows, 7 districts, 1 farmstead and a plateau in the region of Ude. Furthermore, in the State Recordings, the Till plateau and Hasiye meadow was recorded and taxed additionally as a separate geographical unite.

The research of Ahıska Sanjak of Ude region that was included in Ottoman State settlement will clarify the several aspects of the administration of its other provinces.

Key Words: The Ottoman Empire, Childir Province, Ahiska Sanjak, Ude Region, The Republic Of Georgia.

Giriş

1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri'ne göre Ahıska Sancağı'nda 9 nahiye vardı. Merkezi Ahıska olup paşa sancağı sayılan Ahıska Sancağı'nın nahiyeleri şunlardır: 1. Güney, 2. Kuzay, 3. Ude, 4. Kvabliyan, 5. Azğur, 6. Altunkale, 7. Otshe, 8. Aspinza, 9. Çeçerek (Cikia, 1947: 6-11; 19-171; Abuladze, 1979: 79).

Çalışmamızın konusu Ahıska Sancağı'nın üçüncü nahiyesi olan Ude Nahiyesi'dir. Nahiye merkezi olan Ude Kvabliyan Nehri'nin sağ kıyısında (Cikia, 1958: 84) denizden 1220 m. yükseklikte, Ahıska Deresi'nin güneyinde yer almaktadır.

Tarihi Milat Öncesine dayanan ve eski adı "Udiveli" olan Ude'nin ilk yerleşim yeri günümüzdeki Ude'nin güneydoğusunda idi. Burası Türkiye sınırının karşısı idi. Halkın şu anki yere göç etmesinin sebebi sudan ve ekonomik durumdan dolayı idi. Ude'de XIV-XVI. yüzyıllara ait kilise ve 1904-1912 yıllarında yapılan kilise, Orta çağdan kalma "Şuşankalis", "Tsise", "Hvanis" eski kilise kalıntıları mevcuttur. Ude'de Buzmaret'in iki kilisesi ve Orta Çağ'ın Kule ve Katolik kilisesi vardır. Gürcistan Devlet Güzel Sanatlar ve Samtskhe-Javakheti müzelerinde Ude ile ilgili XII-XIII. yüzyıllara ait tarihi hazine bulunmaktadır (Gürcü Ansiklopedisi, 1986: 102).

Samtskhe'nin en eski ve tarihi yerleşim birimi olan Ude, Aleksandr Proneli'nin (Kipşidze) dediğine göre bölgede Akhaltsikhe'den (Ahıska'dan) sonra en önemli kültür merkezlerinden olmuştur (Kruaşvili, www.axaliganatleba.ge, 2012).

Ude 41° 34' 26" Kuzey 43° 15' 22" Doğu meridyenleri arasında yer almaktadır.

Ude ve çevresi tarihi süreçte Pers, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Timur, Akkoyunlu, Samtskhe Atabeyleri ve Osmanlı medeniyetlerinin yerleşim alanı olmuştur. 9 Ağustos 1578 Çıldır Meydan Savaşı sonrasında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Eskiden "Büyük Meydan" olarak bilinmekte olan Ude (Cikia, 1958: 84) 1595 yılında şehir statüsünde olup 135 hanelik nüfusa sahip idi. Yıllık vergi miktarı 30.000 akçe idi. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi Ude hakkında bilgi vermektedir (Cikia, 1958: 84). Günümüzde Ude, Zazalo ve Ude köylerinden oluşan nahiyenin merkezidir (Gürcistan İdari Bölgesel Birimleri).

312 yıl Samtskhe-Saatabago ve 250 yıl (1579-1829) Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Ude ve çevresi, 1828-1829 Rus-Türk Savaşı sonucu Edirne Antlaşması'na göre Ruslara tazminat olarak verilen bölgelerden olup, günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti Samtskhe-Javakheti Bölgesi'nin Adigün Belediyesi'ne bağlı bulunmaktadır.

Ude, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra nahiye olarak Ahıska Sancağı'na bağlı idare edilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlının düzenlediği 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri'ndeki bilgilere dayanarak Ude Nahiyesi'nin sosyo-ekonomik durumu incelenmiştir.

Çalışmamızın önemi de Osmanlı coğrafyası sınırları içerisinde olan Çıldır Eyâleti Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi'nin sosyal-ekonomik durumunu 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri ışığında vermektir. Bu bilgiler daha sonraki yıllarda adı geçen bölgenin ekonomik bakımdan nasıl değiştiğini belirlemekte önemi olacaktır. Buna göre konumuza başlamadan önce Ude Nahiyesi'nin tüm vergi kalemlerini ve miktarlarını tablo 1'de vermeyi uygun bulduk.

Tablo 1: Ude Nahiyesi Vergi Kalemleri, Miktarı ve Tahrir Kıymetleri (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

Sıra No	Ude Nahiyesi'ndeki Vergi Kalemleri	Vergi miktarı, kile	Tahrir Kıymeti, akçe
1	Şa'ir (Arpa)	12.440	124.400
2	Hınta (Buğday)	10.550	126.600
3	Çavdar	1.963	19.630
4	Erzen (Mısır)	1.552	15.520
5	Adet-i Ağnam		12.655
6	Resm-i Hınzır		8.328
7	Resm-i Küvvare		8.245
8	Yonca ve Giyah		10.615
9	Yaylak		5.558
10	Yatak		55
11	Nohut	105	3.150
12	Mercimek	126	2.520
13	Bakla	138	2.070
14	Resm-i meyve		1.315
15	Ceviz		5.869
16	Resm-i Bostan		5.869
17	Şıra	470 men	3.760
18	İspençe	703 nefer	17.575
19	Bad-i Heva ve Resm-i Arus		9.988
20	Resm-i Tapu ve Deştbani		11.203
21	Resm-i Murahhasiye		1.176
22	Zeğrek	305	3.050
23	Asiyâb		435
24	Bezirhane		60

1. XVI. Yüzyıl Sonlarında Ude Nahiyesi

1.1. Ude Nahiyesi Onomastiği

XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyılın başları için mufassal tahrir defterleri, onomastik için birer hazine değerinde kaynaklardır (İnalcık, 1956: 226). Bu bağlamda Osmanlılar tarafından düzenlenen 1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri'nin düzenlenmesinde asıl amaç eyalette toplanan vergilerin çeşitleri, miktarları, eyaletin sosyal hayatı ve benzerleri hakkında bilgi vermek olsa da onomastik için değerli bir hazinedir.

Onomastik başlıca olarak antroponim (insan adları), toponim (yer adları) ve hidronim diye üç kısma ayrılır.

1.1.1. Antroponim

Antroponimika onomastiğin en geniş alanı olup lengüistik'te "İnsan Adları Hakkında Bilim" anlamına gelmektedir. Antroponimika insan adlarının türemesini, onların gelişmesini ve çağdaş durumunu öğrenmektedir. İnsanları çağırmak, onları birbirinden farklı kılmak için isimler ve değişik adlar meydana gelmiştir (Zelinskiy, 1889: 165; Ahundov, 1961: 576). Çağdaş antroponimik sistem şöyledir: İsim, soyadı ve baba adı. XVI. yüzyıl defterlerini incelediğimiz zaman bu sistemin ad ve baba adından ibare olduğunu görmekteyiz.

1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri kayıtlarında Ude Nahiyesi'nde vergi mükellefi olan 703 hane reisi var idi. Bu isimleri onomastik bakımından incelediğimiz zaman şu hususları görmekteyiz;

1. Günümüze kadar gelip ve şu anda da kullanılan isimler: Zurab, Bedirhan, Davit, Dimitri, Revaz, Amiran, Simon, Bidzina, Şirin, Yakup, Nurali, Giorgi, Mamuka, Nikoloz, Davit, Ali, İvane, Abesalam, Selman, Ramaz, Şeker (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

2. Unutulmuş ve günümüzde kullanılmayan isimler: Rosap, Batata, Yona, Amovan, Matata, Kuzan, Masur, Varzel, Hahuta, Asvatur, Yosap, Kanduya, Manase, Terakop, Yordan, Kaymaroz, Ğvinia, Gondora, Kirakos, Tsamala, Ağdgomel, Laşkara, Ağabeyson, Zosiya, Kaziya, Shadia (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

3. İki kelimenin birleşmesinden türeyen isimler: Devletyar, Pirali, Miraslan, Nuraziz, Şahveli, Piraziz, Mirveli, Elyazar, Gülsedep (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

4. "Gül" ve "şah" sözcükleri ile düzelenler: Gülsedep, Şahkubat, Varazgül (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

5. Defterde şahıs isimleri ile yanı sıra baba adları da verilmiştir. Örnek: Rosap Ömerşad oğlu, Pirali Usar oğlu, Varzel Gubad oğlu, Miraslan Gramton oğlu, Kuzan Asita oğlu, Barata Murad oğlu, Narinbeg Ağlam oğlu (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

6. Defterde bazen baba adları kullanılmayıp "onun kardeşi", "onun oğlu", "torunu" şeklindeki ifadeler kullanılmıştır: Papuna onun oğlu, Azara onun oğlu, Zakara onun oğlu, Devletyar onun kardeşi, Davit onun kardeşi, Matata'nın torunu, Demetre'nin torunu, Tevdore'nin torunu (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

7. Defterde yalnız ismi ile kaydedilen hane reisleri de vardır. Örnek: Gogita isimli, Elia isimli, Grigol isimli, İkinci Grigola isimli, Varzel isimli (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

8. XVI. yüzyılda soyadları kullanılmamaktaydı. Genelde baba adı "oğlu" sözcüğü ile birlikte kullanılıyordu. Ahıskalılarda daha sonralar İsme "-gil" eklemekle sülale bildiriliyordu. Ude köyündeki Mezingil, Baratgil, Bolacur köyündeki Medetgil, Pepinagil, Kayagil, Dersel köyündeki Heyrogil, Hacigil, Ecereligil vb.

Ude Nahiyesi'ndeki antroponimlerin Türk, Gürcü, Fars, Arap, İbrani, Rum-Yunan menşeli olduğu tespit edilmiştir (Bekadze, 2013A: 853-855).

1.1.2. Toponimler

Onomastik biliminin ikinci kolu olan toponimler onomastiğin en eski alanlarından olup yer isimlerinden bahseden bilim dalıdır. Ude Nahiyesi'nde 55 köy toponiminin olduğu bilinmektedir (Bekadze: 2013A: 856). Ude Nahiyesi ile ilgili defter kayıtlarındaki toponimleri fiziki coğrafi özelliklerine göre şöyle gruplaştırabiliriz;

1.1.2.1. Oykonimler

Oykonim yunanca "oykos" (mesken), "onuma" (ad) olup toponimin bir çeşididir. Oykonim "şehir", "kasaba", "köy" tipli yerleşim birimlerini içine almaktadır (Podolskaya, 1988: 192). İlk ve orta çağlarda halkın yaşam tarzının bir parçası olan mezra, yayla, çiftlikleri de oykonim olarak değerlendirmek mümkündür.

1.1.2.1.1. Rabat Kale Oykonimleri

1.1.2.1.1.2. Ude Rabat Kalesi

Ude'nın fiziki özelliğini oluşturan en önemli yapısı onun kalesidir. Ude Kalesi, Ahıska ve Vale kaleleri gibi Anadolu'yu Kafkaslara birleştiren yol güzergahında yerleşmektedir. Bu kale 1578 yılında Osmanlı-Safevi Savaşı sonucu Osmanlı topraklarına katılmış ve Ahıska Sancağı'nın Ude Nahiyesi'nin merkezi haline gelmiştir. 1595 tarihli ''Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan'' Tahrir Defteri'ne göre Ude bağ ve bahçesi ile zengin olan bir yaşayış yeri olmuştur.

Ude'nin bağlı, bahçeli, gülistan bir yer olduğu 1944 sürgünü öncesi Ahıskalıların dilinden şöyle söylenmekte idi:

Oğrama Meydan'a, kokmuştur yeri,

Ondan da selemet geçesin, turna,

Ude Gülistan'dır, konasın, turna! (Cikia, 1958: 85).

Ahıska Sancağı'nda nahiye merkezi olan Ude çok eski bir yerleşim birimi olmakla 135 haneden ibarettir. 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri'nde Ude "Karye-i Rabat Kale", yani "Kale Rabat Köyü" köy tanımlanmaktadır. Bilindiği gibi, şehrin muhtelif tanımları vardır. Onlardan biri de yerleşim yerinin bir kalesinin bulunmasıdır (Weber, 2003: 105). Burada da kale olduğundan nüfusu az da olsa şehir gibi değerlendirebiliriz. İspençe ve resm-i hınzır vergilerinden belli oluyor ki, nüfus genellikle gayrimüslimden ibarettir.

Ude'de 1870 nüfus sayımında 377 erkek ve 427 kadından ibaret 88 hane yaşıyordu. Ude'nin bir kale, bir cami, iki yıkık ortadoks kilise, bir okul ve bir değirmeni var idi (Zisserman, 1870: 19). 1886 nüfus sayımında ise hane sayısı 229 ve toplam nüfus 1498 kişi idi. Bunlardan 822 erkek ve 676 kadın idi (Svod Statisticheskikh Dannıkh o naseleniye Zakavkazskogo Kraya, 1893).

1.1.2.1.2. Karye (Köy) Tipli Oykonimler

Nahiyeleri teşkil eden ve tahrir defterlerinde "karye" olarak bilinen köyler tüm çalışmaları tarım ve hayvancılık olan ve sınırları belli edilmiş yerleşim birimlerdir (İnalcık, 1987: XXVIII). Karye kasaba anlamında da kullanılmakta olup büyüklük bildiren sıfatla yan yana kullanılmadığı takdirde büyük bir şehir manasını bildirmezdi (Haıg, 1967: 372).

Ude Nahiyesi'ndeki köy oykonimleri şunlardır: Meydan, Orçoşan-i Ulya ve Sufla, İrka, Bolacur, Tsise, Marel-i Sufla, Marel-i Ulya, Zanav-i Ulya, Zanav-i Veset, nam-i diğer tsin Zanav, Gomarod, Lelovan, Pareha-i Ulya, Aral, Ğorze, Koraşen, Kaharet, Çorçan, Karatuban, Samkure,

Valison, Hona, Dunes, Dersel, Sairmiya, Çorçiş, Sumuhtuban, Huro, Çopaşen, Avher, Mohe-i Ulya, Kehovan, Amha, Çançapur, Mlaşe, Zazalo, Zinze, Tsarabastuban, Kortahet, Zarta, Osidze, Tskulet, Avazana, Kvabicuvar, Hertvis, Satlel, Erema, Gorgamlaşe, Mlaşe-i Kuçek, Arzne, Ğulebi, Gorgul, Kilise-i Zanav, Tazar, Kezavel, Smarza (Cikia, 1947: 50-81) köyleridir.

1.1.2.1.3. Mezra Tipli Oykonimler

Mezra Arapça kelime olup şu anlamları taşımaktadır: 1. Ekime elverişli tarla veya yer; 2. En küçük yerleşim birimi (Türkçe Sözlük, 1998: 1556). Ude Nahiyesi'nde ismi geçen mezralar şunlardır: Meşunet, Dahurila, Zaranzvel, Ahalşen ve Kord.

1.1.2.2. Ktematonimler

Ktematonim yunanca "ktematos" (eşya) ve "onuma" (ad) kelimelerinden oluşmuştur. Buraya cami, mescit, vakıflar, dükkan, değirmen, bezirhane vb dahildir (Bekadze, 2013: 860). Ude Nahiyesi'nde değirmen tipli ktematonim kayıt altına alınmıştır. Bu ktematonimlerin özel adı olmasa da onların sahibinin ve bulunduğu köylerin adı ile adlandırmak olur. Değirmen Tipli Ktematonimler şunlardır: Ude Rabat-ı Değirmeni, Meydan Köyü Değirmeni, Orçoşan Köyü Değirmeni, Pareha Köyü Değirmeni, Goraşen Köyü Değirmeni, Hona Köyü Değirmeni, Sairmiye Köyü Değirmeni, Çorçiş Köyü Değirmeni, Huro Köyü Değirmeni, Mohe Köyü Değimeni, Zanav Kilise Köyü Değirmeni, Aznaur Guraspa'nın Değirmeni.

Bezirhane Tipli Ktematonim: Bolacur Köyünde Gogiça'ya ait bezirhane.

1.1.2.3. Oronimler

Oronim yunanca "oros" (dağ) anlamında olup sıradağları, vadileri, tepeleri, çayırları, tarlaları, bağları, bahçeleri vb içerir (Bekadze, 2013A: 860).

Çayır Oronimleri: Sabudaur, Zemo Çala Çayırları (Ude'de), Elnur Uban Çayırı (Dunes'te), Kuhared (Kortohet'te), Masva (Kilise-i Zanav'da), Hasiye; **Tarla Oronimleri:** Hodabur Tarlası (Ude'de), Zaal Aznaur'un Tarlası (Meydan Köyünde), Gogata Tarlası, Bidzina'nın Zemin Tarlası, Hüseyin Zaim'in Tasarrufundaki Zemin, Aznaur Gabriel Givia'nın Zemini; **Bağ Oronimleri:** Ahalşen Bağı, Kakaur Bağı, Dedobar Bağı, Kodaraul, Dablari bağları (Ude'de); **Bahçe Oronimleri:** Meydan Köyü'ndeki Hahane isimli bahçe; **Çiftlik Oronimleri:** Ude Nahiyesi'nde Reraul isimli ve Hüseyin Zaim'in tasarrufundaki çiftlik kayıtları bulunmaktadır; **Yayla Oronimleri:** Tlil Yaylası defterde ayrı coğrafi birim olarak 6.000 akçe vergisi ile kayıt altına alınmıştır (Cikia, 1947: 79).

1.1.2.4. Urbanonimler

Urbanonim yunanca "urbanus" (şehir) ve "onuma" (ad) kelimelerinden oluşmuş mahalleleri, sokakları, meydanları vb içermektedir (Bekadze, 2013A: 862).

Ude Nahiyesi'nin İrka Köyü'nde Kukeb, Amha Köyü'nde Ğobiyet, Zinze Köyü'nde Utkusuban, Natenatuban ve Elkas, Avazana Köyü'nde Çerit, Zanav Kilise'si Köyü'nde Siskaskari mahallelerinin isimleri geçmektedir (Cikia, 1947: 50-81).

1.1.2.5. Fitonimler

Fitonimler onomastik birimlerden olup her türlü ağaç ve bitki adlarını içermektedir 1595 Tarihli Tahrir Defteri'ndeki hınta (buğday), şa'ir (arpa), çavdar, erzen (mısır) nohut, mercimek ve bakla birer fitonimlerdir (Bekadze, 2013A: 862).

1.1.3. Hidronimler

Hidronim doğada mevcut olan ve insanlar tarafından düzenlenen okyanus, nehir, göl, deniz, körfez, boğaz, kana, baraj, çağlayan gibi su kaynaklarını bildirir (Yatsenko, 1999). Hidronimlerle ilgili Ude Nahiyesi'nin Orçoşan Köyü'nden geçen nehrin kaydına rastlamaktayız. Nehrin ismi ise belli değildir.

2. Ude Nahiyesi'nin Sosyal Durumu

Osmanlı toplumunda en önemli kesim o zamanki adıyla "reaya" teşkil etmektedir. Reaya ekonomik hayatın tarım ve ziraata dayalı olan Osmanlı toplumunda üretimi elinde tutan, çeşitli vergileri vermekte yükümlü olarak devletin tüm hizmetlerini, savaş giderlerini, yöneticilerin masraflarını karşılayan bir sınıf idi.

1595 yılı tahrir defteri çok titizlikle hazırlansa da tam nüfus hakkında her hangi bir kayıta rastlamıyoruz. Ama vergi ödeyecek yaşa gelen şehirli, köylü, evli, bekâr, dul, göçebe her aile reisi adı ve babasının adı ile yazılmış ve "hane" olarak kabul edilmektedir. Hane deyimi Osmanlılarda nüfus ve vergi birimidir. Vergi için düzenlenen bu hane deyiminin kaç kişilik aile olduğu tartışılma konusudur (Göyünç, 1997: 552). Nüfus hesaplanmasında araştırmacılar genel olarak Ömer Lütfü Barkan'ın kabul ettiği "5 kat sayısı" ile çarparak toplam nüfusu bulmaktalar (Dalgalı, 2008: 27). Bazı araştırmacılar da hane karşılığı F. Braudel: 4, F. Sumer: 7 katsayısını, Bruce Mc. Gowan: 3,5-6 arasında katsayısını gösterebileceğini, Nejat Göyünç: 7 (Göyünç, 1979: 332), Andre Raymond ise Halep nüfusu ilgili araştırmasında hanede 8 kişinin olduğunu kabul etmiştir (Gül, 2009: 1036). Biz de Andre Raymond'un XVI-XVII. yüzyıl Halep nüfusu ile ilgili 8 katsayısını Ahıska Sancağı için uygun buluyoruz. Çünkü Ahıska Eyaleti sakinlerinin aile büyüklüğü 5-8 çocuk arasındadır. Bunu Osmanlı hâkimiyeti sonrası yapılan resmi 1870 (Zisserman, 1870: 1-34) ve 1886 (Svod Statisticheskikh Dannıkh o naseleniye Zakavkazskogo Kraya, 1893) nüfus sayımlarında da görmekteyiz. Resmi olan sayımlardaki nüfus ortalaması her hane için 8 kişi olan rakamı nüfus sayı hesaplamalarında kullanılmasını doğru bulmaktayız. Bu durumda: Nüfusu = hane x 8 şeklinde olur.

2.1. Ude Nahiyesi Nüfusu

Tapu defterlerinde gayrimüslimler *"an taife-i gebrân, taife-i gebranı ermeniyân, an taife-i narsan"* (Gül, 2009: 1044) kaydolunmasına rağmen Ahıska Sancağı'ında tahrir yapılırken aynen Müslümanlar gibi *veledi* tabiri kullanılmıştır. 1595 yılında Ude Nahiyesi halkı gayrimüslim idi.

2.1.1. Ude Rabat Kale Nüfusu

Nahiye merkezi olan Ude'de 135 hane olduğu görülmektedir. Resm-i ispenç ve resm-i hınzır vergi ödemelerinden şu görülüyor ki, nüfus genellikle gayrimüslimdir. Ayrıca burada piskopos yararına 2 akçelik ödenek bulunmaktadır. 135 haneyi 8 katsayı ile çarptığımızda yaklaşık nüfusun 1.080 kişi olduğunu görmekteyiz. Bu rakam bile kent nüfus hesaplanmasında eksik sayılmaktadır. Çünkü tahrir defterlerinde kadı, asker, idari yöneticiler kayıta alınmamaktadır. Bu yüzden şehir nüfusu genelde tahrir defterlerindekinden fazladır. Kesin sayısı bilinmeyen yukarıdaki zümreler için nüfusun % 15'i kadar bir sayı eklenmektedir (Emecen, 1989: 57). Sayısı bilinmeyen zümreleri % 15 (162 kişi) eklediğimiz zaman Ude'nin kent olarak nüfusu 1242 kişiden ibarettir.

2.1.2. Kırsal Nüfus

Kırsal nüfus köy, mezra ve mahalledeki hane reislerinin sayını 8 katsayı ile çarparak bulabiliriz. Tahrir defterinde Ude Nahiyesi'nde Rabat Kale'nin hane sayısını nahiyenin toplam hane sayısından düşersek köylerdeki toplam hane sayısı 703-135= 568 haneden oluşmaktadır. Bunu da 8 katsayı ile çarptığımızda kırsal nüfusu bulmuş oluyoruz. Yani 568 x 8 =4544 kişi.

Ude Nahiyesi nüfusu nahiyede bulunan coğrafi birimlerin tümünden ibarettir. Şöyle ki;

Nahiye merkezi Ude Rabat Kale'nin nüfusu : 1242 kişi,

Kırsal Nüfus : 4544 kişi

Ude Nahiyesi'nin toplam nüfusu : 5786 kişi.

2.2. Yerleştirme

Ude Nahiyesi Ahıska Sancağı'na bağlı olup nüfusu hakkında tam bilgi verilmemekte ve yalnız hane reislerinin isimleri ve baba adları yazılmaktadır. 17500 akçe ödeyen reayasız 5 köyün nüfusunun neden olmadığı hakkında elimizde tam bilgi bulunmamaktadır. Diğer bir Rabat Kale ve 55 köyde ise 568 hane bulunmakta idi. Ude Nahiyesi'nin tahririne Ude Rabat Kalesi ile başlanmış olup Zarta Köyü yakınlığında yerleşen Smazra köyü ile bitmiştir. Ude Nahiyesi tahririni incelediğimizde görüyoruz ki, burada hane reislerinin isim ve baba adları, onların ödedikleri ispençe, murahhasiya, bad-i heva, tarım ürünlerinin miktarları ve onların tahrir kıymetleri, hayvancılık, bostancılık, ve diğer ticari faaliyetlerden alınan vergilerin haricinde her hangi bir nüfus kaydı bulunmamaktadır.

2.3. Ude Nahiyesi'nde Vakıf Çalışmaları

Vakıf, kişinin malının bir kısmını hayır işleri için bağışlanmasıdır. Vakıf arazi gelirleri Osmanlı Devleti döneminde eğitim, sağlık, kültür ve bayındırlık gibi hizmetlere için kullanılırdı. Vakıflar devlet tarafından desteklenir ve daime devletin gözetiminde olurdu. Ude Nahiyesi merkezi Ude Rabat-ı Kale'de Mescid-i Şerif'te "Kur'an-ı Kerim-i Okuma Vakfı" faaliyet göstermekte idi (Cikia, 1947: 53). Kethüda Derviş Ağa'nın bağı, bahçesi, zemin tarlası, çayırı, Ude Kale'deki evler, Guraspa Aznaurun değirmeni şer'i mahkeme gereğince sahibine öşrü verildikten sonra geri kalan kısmı Ude Mescit_i Şerif'te Kur'an okutanlara masraf olunması kararlaştırılmıştı. Ünlü gezgin Evliya Çelebi Ahıska'yı ziyaretinde Kethüda Derviş Ağa ile görüşmüş ve onun kerem sahibi er kişi olduğunu şöyle dile getirmiştir: "Kethüda.. Derviş Ağa … Gürcü asıllı, kerem sahibi er kişi idi" (Dağlı&Karaman, 2008: 377).

Ude Rabat Kale'de Çıldır Mir-mirani Hızır Paşa'nın Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakf-ı için ayrılmış elli kilelik bir hisse çiftlik, otuz kilelik bir hisse çiftlik, 10 kilelik kenarları çeperli çayırı toprak sahiplerine öşrü ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska'daki Cam-i Şerif'in masrafları için harcanması defter kayıtlarında bulunmaktadır (Cikia, 1947: 53).

3. XVI. Yüzyılda Ude Nahiyesi'nin Ekonomik Durumu

Yollar tarih boyunca şehirlerin ticari fonksiyonu ve önemini aksettiren önemli husus idi. Bu bakımdan XVI. yüzyılda Ude'den geçen yolları belirtmek çok önemlidir. Şöyle ki:

1. Ude'den sağ tarafa Ahıska ve Tarihi Cavahet yolu.

2. Ude'den sol tarafa giden yol Batum ve Karadeniz'e çıkış yolu.

3. Ude'den sağ tarafa Ahıska'nın kuzey istikametinde ise İpek Yolu'nun en önemli şehirleri olan Tiflis, Gence, Bakü, Kaşgar, Buhara, Samerkand yolu.

Görüldüğü gibi Ude Ahıska gibi stratejik önemle kalmayıp, aynı zamanda ticari bir yolun üzerinde bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin her yerinde olduğu gibi Ude Nahiyesi'nde de tarım ve hayvancılık ekonominin temelini teşkil ediyordu. Ekincilik, bağcılık ve hayvancılık hem halkın başlıca meşguliyeti, hem de geçim kaynağı idi.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısına dikkat ettiğimizde çok gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Aynı durum Ude Nahiyesi'nde de söz konusudur. Bu dönemin ekonomik

yapısını daha iyi incelemek için gereken en önemli kaynak tapu-tahrir defterleridir. Biz de 1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" tahrir defteri ışığında Ude Nahiyesi'nin ekonomik yapısını incelediğimiz zaman şunu görüyoruz ki, nahiye XVI. yüzyılda tarım, hayvancılık ve bağcılığın yoğun yapıldığı bir yerdir.

3.1. Ude Nahiyesi'nde Toprağın Tasarruf Şekli ve Taksimatı

Osmanlı Devleti'nde toprak, miri, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana bölümden oluşmakta idi. Miri arazinin rakabesi (kuru mülkiyeti) ve tasarruf hakkı doğrudan doğruya devlete ait idi (Cin ve Akgündüz, 1980: 255). Devlet bu toprakları kamu yararına işletebilir ve belli bir görev karşılığı şahıslara has, zeamet ve tımar olarak tevcih ederdi (Barkan, 1980: 253). Mülk ve Vakıf arazilerinin kuru mülkiyet hakkı ise vakıf ve mülk sahiplerine aitti. Bu durum Çıldır Eyaleti'nde de geçerli idi. 1595 Tarihli Tahrir Defteri kayıtlarında Ude Nahiyesi'nde toprağın taksimatı şöyledir;

Ude Rabat-ı Kale Köyü: 1. Çıldır Mir-Mirani Hızır Paşa'nın Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı için ayrılmış elli kilelik bir hisse çiftliği, otuz kilelik bir hisse çiftliği, on kilelik bir hisse etrafı çeperli çayırı. Vakıf tutanağı gereğince bu çiftliklerden toprağın sahibine öşrü ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska Çami-i Şerif'in masrafları için harcanması uygun görülmüştü. 2. Ude Kalesi Mescit-i Şerif'te Kur'an-ı Kerim'in Okuma Vakfı bağ, bahçesi, zemin tarla ve çayırının toprak sahibine öşrü verildikten sonra, geri kalan kısmı adı geçen Mescit-i Şerif'te Kur'an okutanlara harcanması defterde kayıt olunmuştur. 3. Hüseyin Zaim'in tasarrufundaki üç hisse Ahalşeni, bir hisse Kakaur, bir hisse Dedobar, bir hisse Kodaraul, bir hisse Dablari bağları, Ude Kalesi yanındaki iki hisse üzümlük, Hodabun isimli tarla iki hisse, Sadudaur isimli bir hisse çayır, Zemo Çala isimli meşhur çayırın bir hissesi (Cikia, 1947: 53);

Meydan Köyü: Zaal Aznaur'un otuz kilelik dört hisse zemin tarlası, bağlarının öşrü ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska Cami-i Şerif giderleri için harcanması kayıt altına alınmıştır (Cikia, 1947: 54);

Orçoşan Köyün: Dergah-i Aliye Çavuşu Ali'nin tasarrufundaki Aznaur'nun bağı ve bahçesi (Cikia, 1947: 55);

İrka Köyü: a) Hüseyn'in tasarrufundaki Ahalşen isimli meşhur bağın iki hissesi ve bir hisse zemin tarla (Cikia, 1947: 55); b) Himmet Çavuş'un tasarrufundaki Aznaur Gogota'nın zemin tarlası (Cikia, 1947: 55);

Bolacur Köyü: Hüseyin Zaim'in tasarrufundaki bir hisse çiftlik (Cikia, 1947: 56);

Aral Köyü: Hüseyin Zaim'in tasarrufundaki bir hisse çiftlik (Cikia, 1947: 62);

Goraşen Köyü: Süleyman'ın tasarrufundaki Bidzina'nın zemini (Cikia, 1947: 62), Zaim Hüseyin Abdullah oğlu'nun tasarrufundaki iki hisse zemin tarla (Cikia, 1947: 63);

Kaharet Köyü Hüseyin Zaim'in tasarrufundaki iki hisse zemin tarla (Cikia, 1947: 63);

Hona Köyü: Hüseyin Zaim'in tasarrufundaki bir hisse çiftlik (Cikia, 1947: 66);

Huro Köyü: Hüseyin Zaim'in tasarrufundaki Rerarul isimli bir hisse çiftlik (Cikia, 1947: 70);

Gorgul Köyü: Hamza Sipahi'nin tasarrufundaki Aznaur Gabriel Givia oğlunun zemini ve çayırı (Cikia, 1947: 80).

Yukarıdaki taksimattan da göründüğü gibi Osmanlı Devleti Ude Nahiyesi'nde Malikane-Divani Toprak Sistemi uygulamıştı. Bu sisteme göre toprağı tasarruf eden Şer'i mahkeme hükümleri gereğince belirlenmiş bir ödenek yapmakta idiler. Geri kalan kısmından ise diğer vergiler ödenmekte idi.

XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik gücü tarım ve hayvancılığa dayanmakta idi. Bu, Ahıska Sancağı'nın Ude Nahiyesi'nde de aynen görülmektedir. Ude Nahiyesi'nde çeşitli tarım ürünlerinden buğday, arpa, çavdar ve erzen (mısır), nohut ve mercimek de yetiştirilmekteydi. Nahiyede bağ, bahçe ve bostan tarımı da mevcut idi. Ude Nahiyesi'nden vergi olarak toplanan 432924 akçenin 339346 akçesi tarım ürünlerinden ve hayvancılıktan alınan vergiler teşkil etmekte idi. Bu da Ude Nahiyesi'nden alınan tüm verginin yaklaşık % 78'ini bulmaktadır.

3.2. Ude Nahiyesi'nde Yetiştirilen Hububat Çeşitleri

3.3.1. Şa'ir (Arpa)

Ude Nahiyesi'nde arpa tarım ürünlerinden ilk sırada bulunmakta olup daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Defterde arpa "şair" olarak adlandırılmaktadır. Arpa vergisinin miktarı 12440 kile, tahrir kıymeti ise 124400 akçedir. Kilenin Gürcistan Kanunnâmesi'nde miktarı gösterilmediğinden biz İstanbul kilesini baz almayı uygun buluyoruz. Zira o zamanlar İstanbul başkent idi ve çok yerde İstanbul kilesi ölçü olarak baz alınmakta idi. 1 kile 25,656 kg denk gelmekte idi (İnalcık, 2000: 444). Tahrir defteri bilgilerine göre arpanın bir kilesinin kıymeti 10 akçedir. Gürcistan Kanunnamesi'ne gereğince 1/5 vergi alındığına göre Ude Nahiyesi'ndeki üretim 62200 kile olmaktadır. Kişi başına arpa üretimi yaklaşık 11 kiledir. Kilesi 10 akçe olan arpanın bir kg fiyatı 0,39 akçedir.

3.3.2. Hınta (Buğday)

Ude Nahiyesi'nde buğday arpadan sonra ikinci sırada idi. Buğday geçim ekonomisinin temel gıda maddesi olup stratejik bir öneme sahipti (Ertürk, 2011: 524). Bu yüzden Ude Nahiyesi'nde bu ürünün üretimine çok önem verilmekte olup nahiyenin tüm köylerinde ve Rabat Kale topraklarında yetiştirilmekteydi. Defterde bu verginin ismi "hınta" olarak geçmektedir. Ude Nahiyesi'nden toplam 10550 kile buğday vergisi alınıyorduki (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84), bunun da tahrir değeri 126600 akçe idi (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Gürcistan Kanunnâmesi gereğince halktan 1/5 vergi alındığına göre toplam üretimin 52750 kile olduğunu görmekteyiz. Genel olarak kişi başına 9 kile buğday düşmektedir. Tahrir defterinden belli olduğuna göre 1 kile buğdayın fiyatı 12 akçedir. Bu durumda 1 kg buğdayın fiyatı 0.47 akçeye denk gelmektedir.

3.3.3. Çavdar

Buğday ve arpadan sonra üretim olarak üçüncü sırayı çavdar almaktadır. Çavdar serin yayla iklimini sever. Hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Çavdardan alınan vergi miktarı 1963 kile olup onun da tahrir kıymeti 19630 akçedir (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Ude Nahiyesi'nde çavdarın üretimi 9815 kiledir. Kişi Başına üretim 1.7 kiledir. Çavdarın bir kilesinin fiyatı 10 akçedir.

3.3.4. Erzen

Ude Nahiyesi'nde üretimi yapılan bir diğer ürün de erzen başlığı altında vergi tahsil edilen mısırdır.

Buğdaygillerden olan mısır insan gıdası olarak kullanıldığı gibi hayvan yemi olarak da kullanılmaktaydı. Ahıskalılar mısıra "Lazut" derlerdi. Mısırın "lazut" olarak tanımlanması 1486 tarihli kayıtlarda Trabzon Sancağı'nda da rastlanmaktadır (Bostan, 2002: 490). Mısır anlamına gelen darı kelimesi günümüzde Azerbaycan resmi dilinde hala da kullanılmaktadır. Ude Nahiyesi'nde erzen vergisi 1552 kile olup bunun da tahrir kıymeti 15520 akçedir. Tahrir

kıymetinden de görüldüğü gibi erzen'in 1 kilesinin fiyatı 10 akçedir. Yani 1 kg erzen 0,39 akçeyi bulmaktadır. Erzenin üretim miktarı 2140 kiledir. Kişi başına üretim 0,7 kiledir.

Böylelikle, Ude Nahiyesi'nde kişi başına düşen üretim miktarı arpa 11 kile, buğday 9 kile, çavdar 1.7 kile, erzen 0,7 kile olmuştur.

4. Ude Nahiyesi'nde Hayvancılık ve Bunlarla İlgili Vergiler

4.1. Adet-ağnam

XVI. yüzyıl sonlarında zirai ürünlerden sonra en büyük gelir kaynağı hayvancılık idi. Ude Nahiyesi köylerinde meskun bulunan halk koyun, keçi beslemekte idi. Ahalisi gayrimüslim olan nahiyede domuzculuk da gelişmişti. Mufassal Defterde adet-i ağnam adı ile kaydolunan koyunculuk hayvancılıkta ilk sırada yer almakta idi. Ondan alınan vergiye de adet-i ağnam denirdi. Bu vergi koyun ve keçiden Nisan-Mayıs aylarında alınırdı. Adet-i Ağnam vergisi merkez hazineye ait idi (Taşkın, 2013: 642). Gürcistan Kanunnamesi gereğince iki koyuna bir akçe (Akgündüz, 1994: 580) alınması kanunlaştırılmıştı. Ude Nahiyesi'nden toplam 12655 akçe ağnam (Cikia, 1947: 129-147) vergisi alınmaktaydı. Kanun gereğince iki koyuna ve iki koyunlu kuzuya bir akçe alındığından bu nahiyede toplam 25310 küçükbaş hayvan vardı. Nahiyede her hane ortalama 36 koyun yetiştirilmekte idi. Sancakta küçükbaş hayvancılıkla hem orda mukim ahali, hem de göçebeler uğraşırdı. Ude Nahiyesi'nin Valison Köyü 600 akçelik "adet-i ağnam" vergisiyle 1. sırada iken (Cikia, 1947: 66), Meydan Köyü 60 akçelik vergisiyle sonuncu yerdedir (Cikia, 1947: 54). Ude Rabat ve Ğveli köylerinde ise koyunculuk yetiştirilmemektedir (Cikia, 1947: 52, 80).

4.2. Resm-i Hınzır

XVI. yüzyıl sonlarında Ude Nahiyesi'nde yaşayan hıristiyanlar hınzır (domuz) beslemekteydi. . Nahiyeden "resm-i hınzır" adı ile toplanan domuz vergisinin miktarı 8328 akçe idi (Cikia, 1947: 19-171). Kanunname'ye göre her domuzdan bir akçe alındığından nahiyedeki domuz sayısı 8328 baş olduğu kayıtlardan belli olmaktadır.

4.3. Arıcılık

Arıcılığın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Arıların ürettiği bal, içinde olan vitaminlerle insanlar için tarih boyunca şifa niteliğinde olmuştur. Arıcılık kutsal sayılan bir meslek olmuş, arı ve arı ürünlerine bütün dinlerde itibar edilmiştir. Kur'an'da bu konuya dikkat çekilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in 16. suresi olan Nahl suresinin 68,69. ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: "Rabbin bal arısına vahyetti: "Dağlarda, ağaçlarda ve onların kurdukları çardaklarda kendine evler edin. Sonra meyvelerin tümünden ye, böylece Rabb'inin sana kolaylaştırdığı yollarda yürü-uçuver. Onların karınlarından türlü renklerde şerbetler çıkar, onda insanlar için bir şifa vardır. Şüphesiz düşünen bir topluluk için gerçekten bunda bir ayet vardır."

Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'ne göre "resm-i küvare öşr'i aselden bedel olarak her kovandan ikişer akçe alınır" şeklinde bal öşrünün kovan başına akçe olarak tahsil edildiği yazılmaktadır (Akgündüz, 1994: 580). Defterde Resm-i Küvvare olarak vergi çeşidinin bulunması bu bölgede arıcılığın olması ve balcılık yapıldığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerinde olduğu gibi, Çıldır, nam-i diğer Ahıska olan eyalette de arıcılığa önem verilmişti. Zaten Ahıska Sancağı'nın coğrafi konumu arıcılık için son derece uygun koşullara sahip idi. Ude Nahiyesi'nde Resm-i Küvvare adı altında alınan verginin miktarı 8245 akçedir (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

4.4. Resm-i Yonca ve Giyah, Resm-i Yaylak, Resm-i Yatak

Ude Nahiyesi'nde hayvanların yiyecek ihtiyacını karşılamak için çayırlıklar ve yoncalıklar bulunuyordu. Hayvancılıkla ilgili vergilerden olan yonca ve giyah, yaylak ve yatak vergileri Ude

Nahiyesi'nden alınmakta idi. Bu nahiyeden alınan yonca ve giyah vergisi olarak 10615 akçe, yaylak vergisi olarak 5558 akçe, yatak vergisi olarak da 55 akçe alınmakta idi.

Yaylak, köy halkının yaz mevsimini geçirmek için olan yerleridir. Resm-i yaylak dışarıdan gelen halkın hayvanlarının, özellikle koyunlarının kışlamasından alınan vergidir. Defterde bazen resm-i yaylak ve resm-i yatak olarak, bazen de ikisi bir arada vergilendirilmiştir. Ude Nahiyesi'nin Ude Rabat Kalesi ve Meydan köylerinde de bu vergi resm-i yaylak ve resm-i yatak adları altında ayrı ayrı olarak kaydedildiği halde, nahiyenin diğer köylerinde bu iki vergi çeşidi birlikte vergilendirilmiştir. Yaylak vergisi sürülerini başka bir tımarda ve miri yaylaklarda otlatan sürü sahipleri ve konar-göçer raiyetten yılda bir defaya mahsus alınan vergidir. Gürcistan Kanunnâmesi'ne göre kışlayan her sürüden bir koyun alınması uygun görülmüştür (Akgündüz, 1994: 580). Sürü az olduğu zaman on koyuna bir akçe alınması kanun gereği olmuştur.

5. Ude Nahiyesi'nde Yetiştirilen Bakliyat

Araştırma kaynağımız olan tahrir defterine göre bakliyat türleri şunlardır: nohut, mercimek ve bakla. Bunların üretim miktarının az olmasına rağmen Ude Nahiyesi'nde yetiştirilmekte idi.

5.1. Nohut

Ude Nahiyesi'nde nohudun vergi miktarı 105 kile olup (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84), onun da tahrir değeri 3.150 akçedir (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Bu da bir kile nohudun otuz akçe olduğunu göstermektedir. Nohut, Ude Nahiyesi'nin tahrir dökümü verilmiş Gorgul ve Kezaul köyleri hariç tümünde yetiştirilmekteydi.

6.2. Mercimek

Mercimeğin üretimi buğday ve arpaya göre çok azdır. Ude Nahiyesi'nde mercimeğin vergi miktarı 126 kile, onun tahrir kıymeti ise 2520 akçedir (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Ude Nahiyesi'nde bir kile mercimeğin fiyatı yirmi akçe olarak belirlenmişti. Mercimek Ude Nahiyesi'nin tahrir dökümü verilmiş Gorgul ve Kezaul köyleri hariç tümünde yetiştirilmekteydi.

5.3. Bakla

Ude Nahiyesi'nde yetiştirilen 3. bakliyat türü bakladır. Bu nahiyeden bakladan alınan vergi miktarı 138 kile olup onun da tahrir kıymeti 2070 akçedir (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).1 kile baklanın fiyatı 15 akçedir. Bakla nahiyenin 34 köyünde yetiştirilmekte idi. Büyük Mlaşe, Zazalo, Zinze, Tsarabastuban, Kortahet, Zarta, Osize, Zakulet, Avazana, Kvabicuvar, Gorgamlale, Küçük Mlaşe Arzne, Ğveli, Gorgul, Zarzma Kilisesi ve Kezaul köylerinde bakla yetiştirilmiyordu.

6. Ude Nahiyesi'nde Bağcılık, Bosyancılık ve Şıra

1595 tarihli Tahrir Defteri'ne göre Ude Nahiyesi'nde hububat ve bakliyat üretiminin yanında bağcılık ve meyveciliğin de önemli yeri vardı. Bağcılık ve meyvecilikle ilgili vergi çeşitleri resm-i meyve, ceviz, resm-i bostan ve şıra adı altında kayıt olunmuştur.

6.1. Meyve

Meyve, elma, armut ve diğer ürünlerin ortak adı şeklinde kullanılmış ve şu anda da kullanılmaktadır. Ude Nahiyesi'nden resm-i meyve adı altında 1.315 akçe vergi alınıyordu (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Nahiyede olan meyvelerin çeşit ve miktarları hakkında bilgi edinemiyoruz. Çünkü meyve öşrü kayıt olunurken yalnız verginin bedeli akçe olarak yazılmıştı.

6.2. Ceviz

Ude Nahiyesi'nden "ceviz" adı altında 5869 akçe vergi alınmakta idi. Cevizin bir kilesinin fiyatı yirmi akçe idi (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84).

6.3. Bostan

Defterde resm-i bostan adı altında hangi ürünlerin olduğu ayrıntılı yazılmamıştır. Bostanın aynı zamanda kavun-karpuzun ortak adı olduğunu bildiğimizden Ude Nahiyesi'nde bostan vergisi adı altında kavun, karpuz gibi ürünlerin olduğu muhakkaktır. Tahrir dökümünden de göründüğü gibi Ude Nahiyesi'nden resm-i bostan adı altında 5869 akçe vergi alınıyordu.

6.4. Şıra

Budin ve Ahıska gibi ortodoks eyaletlerde şıra şarap anlamında kullanılmakta idi. Şıra üretimi Ahıska bölgesinde çok eskiden yapılmakta idi. Şarapçılığın tarihi 8000 yıl öncesine dayanmaktadır. Bunun da Gürcistan'da olduğu bilinmektedir (Bekadze, 2013B: 93).

Şıra üzümden alınır. Üzüm yetiştirme Ahıska Sancağı'nda en önemli ekin alanlarından biridir. Ahıska Sancağı yalnız Osmanlı Devleti'nde değil bütün dünyada yüksek alanda ve dağlık yerlerde üzüm yetiştirilen tek bir bölgedir. Ahıska Eyaleti'nde en kaliteli üzüm çeşitleri yetiştirilmekteydi.

Genelde üzüm bağları Kür, Posof ve Kvabliyan nehirlerinin Güney, Güney-Doğu ve Güney-Batı kısımlarında daha iyi yetişmekte idi. Buranın üzümlerinden alınan şıra Ahıska'nın Güney Nahiyesi'nde teraslar üzerinde yetiştirilen üzüm şırasından daha kaliteli idi.

Ude Nahiyesi'nden şıradan alınan vergi miktarı ağırlık olarak 470 men ve onun da tahrir değeri 3760 akçe idi (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Gürcistan coğrafyasında "menn" ağırlık ölçüsü olarak şıra ölçümlerinde kullanılmıştır (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Halil İnalcık'a göre menn 12 okka, yani 15,388 kg olmak üzere ağır ve 6 okka, yani 7,694 kg olmak üzere hafif olarak ikiye ayrılır (İnalcık, 2003: 248). Ayrıca bölgeye yakın olan Erzincan'da 1 men'in değeri 6,157 kg., Harput'ta 5.773 kg. ve Diyarbakır'da ise 5.067 kg. denk gelmekteydi (Walter, H. (1990: 26). " Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" Tahrir Defteri vergi değerlerinden anlaşıldığı gibi 1 menn 8 akçedir (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Şarapçılık Gürcistan'da en eski tarihten mevcuttur. M.Ö. öncesi III. yüzyılda Gürcistan'da üzüm bağları mevcut idi (Evstigneev, 1972: 87).

7. Ude Nahiyesi'nde Reayadan Alınan Şahsa Ait Vergiler

7.1. İspençe Vergisi

1595 yılında Tahrir kayıtları yapılırken Ude Nahiyesi halkı gayrimüslim idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim nüfus 16. yüzyılın ortalarına kadar çift resmi vergilerini ödemekte idiler. 16. yüzyılın ikinci yarısında bu statü değiştirilerek, çift resminin gayrimüslimler için karşılığı olarak ispençeyi ödemek kanunlaştırılmıştır (Acun, 2006: 75). Bu vergi Fatih zamanında fethedilen Sırbistan'da görülmüş olup Trakya ve Batı Anadolu'da çok az rastlanmıştı. Anadolu ve Arabistan'da ise görülmemekteydi. Doğu Anadolu ve Gürcistan'ın fethinden sonra bu bölgelerde de ispençe vergisi alınmaktaydı (Taşkın, 2007: 637). Nüfusu gayrimüslim olan Ude Nahiyesi'nde de ispençe uygulanmaktaydı. İspençe topraklı, topraksız, evli veya bekâr olduğuna bakılmaksızın, buluğ çağına erişmiş, köylü göçebe, şehir ve kasabada oturan her gayrimüslim erkekten alınan örfi bir baş vergisidir (Barkan, 1988: 393).

Osmanlı fethettiği yerlerde ziraatı artırmak için reayaya maksimum kolaylık sağlanırdı. Ahıska Eyaleti taşlık ve verimsiz olduğundan tarımla uğraşan Hıristiyan halktan ancak ispençe olarak 25 akçe alınırdı (Akgündüz, 1994: 578). Onlardan Gürcistan Kanunnamesi gereğince çift vergisi, dönüm vergisi ve yarım vergi alınmazdı. Ude Nahiyesi'nde tarım ve hayvancılıkla uğraşan 703 nefer hane reisinden toplam 17575 akçe ispençe vergisi alınmakta idi (Cikia, 1947: 50-81;

Cikia, 1941: 55-84). Bu vergi Macaristan'da "resm-i kapu" adlandırılmakta olup miktarı 50 akçe idi (Çoban, 2005: 61-84).

7.2. Bad-i Heva ve Resm-i Arus

1595 tarihli tahrir defterinde Bad-i Heva ve Resm-i Arus birlikte kaydolunmuştur. Ude Nahiyesi'nde Arızi vergilerden olan bad-i hava ve resm-i arus hep birlikte belirtilmişti. Şahsa ait vergi çeşitlerinden olan bad-i hava, giderlerinin bir kısmını sancakbeyi, diğer kısmını da tımar sahibi sipahi aldığı için bazen nısf-ı bad-i hava olarak kaydedilmiştir (Cikia, 1947: 69, 71, 76, 80).

Resm-i arus bad-i heva grubuna dahil vergilerdendir. Gürcistan Kanunnâmesi gereğince arusiye (gelin) vergisi beylerbeyi, sancakbeyi ve tımar sahipleri arazilerinde evlenen bakire kızlardan altmışar akçe, dul kadınlardan otuz akçe alınması uygun görülmüştü (Akgündüz, 1994: 580). Bakire kızın gelin vergisi babası kimin vergi mükellefi ise ona verilirdi. Dul hanımlar kimin toprağında yaşıyorsa vergisini ona veriyordu. Ama büyük tımar sahipleri, avcı kızları, kale muhafızları ve bekarların gelir vergisi padişaha kaydolunuyordu. Defterde bad-i heva ve resm-i arus adı altında Ude Nahiyesi'nden toplanan verginin miktarı 9988 akçedir (Cikia, 1947: 50-81).

7.3. Resm-i Tapu ve Deştbani

Ude Nahiyesi'nde bu vergi çeşidi "Resm-i Tapu ve Deştbani" olarak kayıt altına alınmış olup sancak beyi hassına aittir.

Resm-i Tapu şehir, köy ve mezralarda yapılan evler için üzerinde olan toprağın öşrünü karşılamak amacıyla alınmakta idi. Bu da toprağın değerine göre tapu vergisi alınmakta idi. Genelde ürün vermeyen veya az ürün veren topraklarda evler yapılırdı. Bu yüzden verginin az ödenmesini sağlıyordu. Ayrıca o bölge halkı verimli toprakları ancak ekin için kullanmaya özen gösteriyorlardı.

Deştbani koruma, kır bekçisi anlamına gelmektedir. Deştbaninin görevi ekinleri, bağ ve bahçeleri korumak idi.

Ude Nahiyesi'nde "Tapu ve Deştbani" vergisi olarak 11203 akçe alınmakta idi. Bu vergi çeşidi sancak beyi hassına ait idi. Deştbani vergisi önceleri zuhurata bağlı vergi olup daha sonralar düzenli vergilerden olmuştur (Yediyıldız, 1985: s. 122).

7.4. Resm-i Murahhasiye

Defter'de resm-i murahhasiye adı altında kayıt olan bu vergi çeşidi Ahıska Sancağı'nda kilise vakıfları ve piskoposlara ait arazilerde, piskoposun yararına ödenen vergi idi. Halkın yükünü azaltmak amacı ile Defter-i Cedid-Hakani'de kaydolunduğu gibi bu verginin miktarı hane başına ikişer akçe (Akgündüz, 1994: 581) idi. Fazla alınması uygun görülmüyordu. Ude Nahiyesi'nde murahhasiye vergisi olarak toplam 1176 akçe alınmakta idi.

8. Ude Nahiyesi'nde Zeğrek Üretimi

XVI. yüzyılda Ahıska Sancağı'nda sanayi bitkisi olarak kendir önemli yer tutmaktaydı. Kendir mutedil iklimde yetişmekte idi. Bu bitki Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında Samsun ve Ordu'da, Ege'de, Güneydoğu'da ve Doğu'da Artvin'de yetiştirildiği gibi (Gürçay, 1969: 11) Çıldır Eyaleti'nde de yetiştirilmekte idi. Onun tohumları % 40-45 yağ içermektedir. Bu yağ "Bezir yağı" olarak bilinmektedir. Ketenden yemeklik yağ alındığı gibi boyacılıkta kullanılan keten tohumu yağı da alınmakta idi (Güneş, 1994: 160). Yağı alındıktan sonra tohumların geri kalan atığı hayvan yemi olarak kullanılmakta idi. Tahrir defterinde bu verginin adı "zeğrek" olarak geçmektedir. Ude Nahiyesi'nde üretilen zeğrekten 305 kile vergi alınmakta idi ki, bunun da o zamanki tahrir değeri 3050 akçe idi (Cikia, 1947: 50-81; Cikia, 1941: 55-84). Zeğrekle ilgili tahrir dökümüne baktığımızda bir kile zeğreğin fiyatı on akçeye denk gelmektedir.

9. Ude Nahiyesi'nde Değirmencilik ve Bezirhane

XVI. yüzyıl sonlarında Ahıska Eyaleti'nde bulunan işletmelerin başında değirmenler geliyordu. Değirmenlerden alınan vergi Mufassal defterde "Resm-i Âsiyâb" olarak kaydedilmiş reayadan alınan vergiler içerisindedir. Değirmenler çalışma süresine göre vergilendiriliyordu. Değirmen vergisi olarak her çalıştırılan değirmen için ayda 5 akçe alınırdı. Yani yıl boyu çalıştırılsa 60 akçe, 6 ay çalıştırılsa 30 akçe alınması uygun görülmüştü. Gürcistan Kanunnâmesi'nde değirmen vergisi için defterde kaydolunduğu kadar alınsın diye yazılmıştı. Yeni yapılan değirmenler de eski değirmenler kadar vergiye tabi idi. Ude Nahiyesi'nde 14 adet değirmen olduğu kayıtlardan belli olmaktadır. Bu değirmenlerden 3 adedi yıl boyu, 3 adedi 9 ay ve 8 adedi ise 6 ay çalışmakta idi. Nahiyede 1 adet harap değirmen vardı. Ude Nahiyesi'nden Âsiyâb vergisi olarak toplam 435 akçe vergi alınmakta idi.

Bezirhane iki kelimeden türetilmiştir: Bezir, yani keten tohumu (Sami, 2011: 224) ve Hane – ev veya yer demektir. Bezirhane Bezir yağı üretilen yer (Parlatır, 2011: 191) anlamına gelmektedir. Ude Nahiyesi'nde 1 aded bezirhane vardı. O da Bolacur köyünde Gogiça'ın mülkiyetinde idi (Cikia, 1947: 60). Eyalette Bezirhane vergisi olarak yıllık bir babdan 60 akçe alınmakta idi (Cikia, 1947: 60).

Sonuç

"**XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın Ude Nahiyesi"** konulu çalışmamızdan şu sonuçlara varıyoruz:

Ude Nahiyesi, XVI. yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın önemli nahiyelerinden olup Osmanlı İdari Teşkilatı'na göre kurulmuş ve yönetilmiştir. Osmanlı Devleti'nde çok ilerlemiş hukuk düzeni vardı. Bu da Ahıska bölgesinden düzenli vergi toplanmasını sağlıyordu. Amerika'nın Princeton Üniversitesi Osmanlı Tarihi Hocası Prof. Heath Lowry'nin dediği gibi "Osmanlılar'ı 600 yıl ayakta tutan vergi sistemi ve adalet" olmuştur.

Osmanlı maliyesi sistemli bir yapıya sahipti. Bu sistem Ude Nahiyesi'nde uygulanmıştı. Nahiye ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarımı yapılan hububat hem gıda maddesi, hem de stratejik değere sahipti. Ayrıca nahiyede arıcılık, bağcılık, meyvecilik, hayvancılık, bostancılık da yapılmaktaydı.

1595 tarihli tahrir defterinde asıl amaç vergi çeşitleri, eyaletin sosyal hayatı hakkında bilgi vermek olsa da bu tahrir defteri onomastik bakımından zengin bilgilerle dolu olup dil, tarih ve coğrafya bilim adamları için değerli bir kaynaktır.

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin taşrasını oluşturan yerleşim birimlerinden bir olan Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi gibi araştırılmalar Osmanlı taşra idaresini çeşitli yönleri ile aydınlatmaktadır.

Ude Nahiyesi hakkında "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" tahrir defteri verilerine bakılarak yapılan bu incelemede hem Ahıska'nın, hem de Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl sonlarında diğer bölgelerinin sosyal ve ekonomik durumu hakkında fikir sahibi olunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABULADZE Sisana (1979). Çild**iris Vilayetis Caba Davtari 1694-1732 Yıllar**, Türkçe Metin Gürcüce Tercümesiyle, Tbilisi: "Metsniereba".

ACUN Fatma (2006). **Karahisar-i Şarki ve Köylühisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569).** Ankara, Türk Tarih Kurumu.

AHUNDO M. F. (1961). **Esərləri.** 3 cilddə, II c, Bakı, Az.. SSR EA Basımevi.

AKGÜNDÜZ Ahmet (1994). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 7/1. Kitap, Kanuni Devri Kanunnameleri (IV);** 7/II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnameleri, VI. Bölüm: Gürcistan Eyaleti Kanunnameleri.

BARKAN Ömer Lütfü (1980). **"Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller; İmparatorluk Devrinde Toprak, Mülk ve Vakıfların Hususiyeti.** Toplu Eserler I. İstanbul.

BOSTAN Hanefi M. (2002). **"XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat",** TTK Basımevi, Ankara.

CİKİA Sergey (1947). **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan.** I. Kitap. İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi.

CİKİA Sergey (1941). **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan.** II. Kitap. İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi.

CİKİA Sergey (1958). **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan.** III. Kitap. İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi.

CİN Halil ve AKGÜNDÜZ Ahmet (1980).**"Türk-İslam Hukuk tarihi",** İstanbul.

DAĞLŞI Yücel. & KARAMAN Seyit Ali (2008). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi:** Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit. Hazırlıyanlar: Yücel DAĞLI-Seyit Ali KARAMAN. 2. Cilt- 2. Kitap. YKY- İstanbul.

EMECEN M. Feridun (1989). **XVI. Asırda Manisa Kazası.** Ankara, TTK Yayınları

EVSTİGNEEV Genadi Mihayloviç, Livşits Yuri Aleksandroviç ve Singaevskiy Oleg Nikolaeviç (1972). **Taynı produktov pitaniya, "**Pişevaya Promışlennost" Yayınları, Moskova.

HINZ Walter (1990). **İslamda Ölçü Sistemleri** (trc. Acar Sevim), İstanbul.

İNALCIK Halil (1956). **''V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi''**, V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan). Ankara: TTK, s. 226.

İNALCIK Halil (1987). **"Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid".** TTK, Ankara.

İNALCIK Halil (2000).**''Ağırlıklar ve Ölçüler''.** Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I: 1300-1600, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İNALCIK Halil (2003). **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600,** Çeviren Ruşen Sezer, İstanbul.

KURAN-I KERİM, Nahl Suresi, 68-69. Ayetler.

MAX Weber (2003). **Şehir: Modern Kentin Oluşumu,** (Çeviren Musa Ceylan). İstanbul.

YEDİYILDIZ Bahaeddin (1985). **Ordu Kazası Sosyal Tarihi,** T.C. Kültür Yayınları, Ankara.

Sözlükler ve Ansiklopediler

BARKAN Ömer Lütfü (1988). **"Çiftlik",** İ. A., M. E. B. Basımevi, İstanbul.

GÖYÜNÇ Nejat (1997). **"Hane".** İslam Ansiklopedisi, C. XVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GÜRCÜ ANSİKLOPEDİSİ (Kartuli Sabçota Ensiklopedia) (1986), C. 10, s. 102.

PARLATIR İsmail (2011). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.** Ankara: TDK. Yargı Yayınları, 4. Baskı.

PODOLSKAYA Natalia Vladimirovna (1988). **Slovar Russkoy Onomastiçeskoy Terminalogii.** Moskva: Akademi Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya. İzdatelstvo "Nauka". ss. 552-553.

SAKARTVELOS ADMİNİSTRASİUL-TERRİTORİULİ ERTEULEBA (Gürcistan İdari Bölgesel Birimleri).

SAMİ Şemseddin (2011). **Kamus-i Türki (Latin Harfleriyle).** İstanbul: İdeal Kültür Yayımcılık.

SSDONZK (1893), Svod Statisticheskikh Dannıkh o Naseleniya Zakavkazskogo Kraya, izvleçennıkh iz posemeynıkh spiskov 1886 g. Tipografii İ. Martirosyantsa- Tiflis, s. 66-68.

TDK **(Türkçe Sözlük),** (1998). I-II. 9. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

YATSENKO Nikolay Yemlyanoviç (1999). **Tolkovıy Slovar Obçesevovedçeskikh Terminov**. Sankt Petersburg. "Llan" Basımevi.

ZELİNSKİY Stepan Pavloviç (1889). **Obyasnitelnıy Slovar Tatarskikh, Gruzinskikh i Armyanskikh Slov**. Tiflis.

ZİSSERMAN Karl Lvoviç (1870). **Sbornik Materialov dlya Opisaniya Tiflisskoy Gubernii**. Tiflis.

Dergiler

BEKADZE Shota (2013A). "XVI. Yüzyılda Osmanlı Kaynaklarında Ahıska Çevresi ile Bağlı Antroponim ve Toponimlerin Lengüstik Özellikleri", **İnternational Symposium on Language and Communication: Exploring Novelties,** June 17-19, 2013. İzmir, Turkey, s. 851-864.

BEKADZE Shota (2013B). "1595 Yılında Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın Otskhe Nahiyesi / The Otskhe Region Of Ahiska Sanjak Of Childir Province İn 1595". **TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN 1308-2140.** Volume 8/11 Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number : http://dx.doi.org/10.7827/Turkishstudies.5595. p. 81-98.

ERTÜRK Volkan (2011). "XVI. Yüzyıl Anadolusu'nda Ziaraî Yapı ve Köylülerin Geçim Durumları Hakkında Bir Değerlendirme: Akşehir Örneği / An Evaluation of Agricultural Structure and Peasants Subsistence in the XVI. Century Anatolia: Akşehir Case", **TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN 1308-2140.** Volume 6/4 Fall 2011, www.turkishstudies.net, DOI Number : http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2650. p. 523-537.

GÜL Abdülkadir (2009). "XVI. Yüzyılda Antakya Kazası'nın Demografik Yapısı / The Demographic Structure of Antioch Town in XVI. Century", **TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or**

Turkic- ISSN 1308-2140 (Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağanı). Volume 4/3 Spring 2009. www.turkishstudies.net, DOI Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.715. p. 1024-1066.

ÇOBAN Emir (2005). **Koğan Sancağı'nın (Macaristan) 16. Yüzyıldaki Ekonomik Gelişmesi Üzerinr.** OTAM. Sayı 17. s. 61-84.

GÜRÇAY Hikmet (1969). **"Urgan ve Urgancılık",** TED. Sayı: XI, 1968. TTK Basımevi, Ankara, s. 11-21.

HAİG T. W., (1967). **"Karye",** İA, C. IX. s. 372. İstanbul. MEB Yayınları.

TAŞKIN Ünal (2007). "1540 (H.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili / Comparatıve OF Agrıcultural Incomes In Musul, Amed And Erzurum Sanjaks Accordıng To Kanunnames In The 1540 (H.947)", **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** ***ISSN 1308-2140.*** Volume 2/2 Fall 2013. Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.97. p. 632-653.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

DALGALI Fatih (2008). **45 NumaralıTapu Tahrir Defterine Göre Simav Nahiyesi.** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

GÜNEŞ Ahmet (1994). **"XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Elektronik Kaynaklar

KRUAŞVİLİ Nato (2012). "**Sopel Udis Skola-ganatleba udzvelesi kera Samtskheşi".** http: //www.axaliganatleba.ge/index.php?mudule=multi&page=detals&multi_id=2&id=152adresinden 20 Aralık 2012 tarihinde alınmıştır.